

Türkiye Türkçesi Dil Bilgisi II

Türkiye Türkçesi Şekil Bilgisi

Prof. Dr. Halit DURSUNOĞLU

Prof. Dr. Halit DURSUNOĞLU

Türkiye Türkçesi Dil Bilgisi II TÜRKİYE TÜRKÇESİ ŞEKİL BİLGİSİ

ISBN 978-625-6652-97-2

Kitap içeriğinin tüm sorumluluğu yazarına aittir.

© 2024, PEGEM AKADEMI

Bu kitabın basım, yayım ve satış hakları Pegem Akademi Yay. Eğt. Dan. Hizm. Tic. AŞ'ye aittir. Anılan kuruluşun izni alınmadan kitabın tümü ya da bölümleri, kapak tasarımı; mekanik, elektronik, fotokopi, manyetik kayıt ya da başka yöntemlerle çoğaltılamaz, basılamaz ve dağıtılamaz. Bu kitap, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı bandrolü ile satılmaktadır. Okuyucularımızın bandrolü olmayan kitaplar hakkında yayınevimize bilgi vermesini ve bandrolsüz yayınları satın almamasını diliyoruz.

Pegem Akademi Yayıncılık, 1998 yılından bugüne uluslararası düzeyde düzenli faaliyet yürüten **uluslararası akademik bir yayinevidir**. Yayımladığı kitaplar; Yükseköğretim Kurulunca tanınan yükseköğretim kurumlarının kataloglarında yer almaktadır. Dünyadaki en büyük çevrimiçi kamu erişim kataloğu olan **WorldCat** ve ayrıca Türkiye'de kurulan **Turcademy.com** tarafından yayınları taranmaktadır, indekslenmektedir. Aynı alanda farklı yazarlara ait 1000'in üzerinde yayını bulunmaktadır. Pegem Akademi Yayınları ile ilgili detaylı bilgilere <http://pegem.net> adresinden ulaşılabilir.

I. Baskı: Mayıs 2024, Ankara

Yayın-Proje: Zeynep Güler
Dizgi-Grafik Tasarım: Tuğba Kaplan
Kapak Tasarımı: Pegem Akademi

Baskı: Sonçağ Yayıncılık Matbaacılık Reklam San Tic. Ltd. Şti.
İstanbul Cad. İstanbul Çarşısı 48/48 İskitler/Ankara
Tel: (0312) 341 36 67

Yayıncı Sertifika No: 51818
Matbaa Sertifika No: 47865

İletişim

Macun Mah. 204. Cad. No: 141/A-33 Yenimahalle/ANKARA
Yayınevi: 0312 430 67 50
Dağıtım: 0312 434 54 24
Hazırlık Kursları: 0312 419 05 60
İnternet: www.pegem.net
E-ileti: pegem@pegem.net
WhatsApp Hattı: 0538 594 92 40

*Türk dilinin bugünlere gelmesinin müsebbibi,
atamız Atatürk'e ithafen...*

Prof. Dr. Halit DURSUNOĞLU

1969 yılında Erzurum'da doğdu.

İlköğrenimini Bayburt'ta, ortaöğrenimini Erzurum'da tamamladı. 1994 yılında Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Bölümünü bitirdi. 1996'da Yüksek lisans, 2002'de Doktora eğitimini tamamladı.

Bir yıl kadar “Türkçe Öğretmenliği” yaptı. 1995-2002 yılları arasında “Araştırma Görevlisi” olarak görev yaptı. 2002 yılında “Yardımcı Doçent”, 2011'de “Doçent”, 2016'da “Profesör” oldu.

Başta Atatürk Üniversitesi olmak üzere Erzurum Teknik Üniversitesi, Bayburt Üniversitesi ve Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesinde *Türk Dili, Türkiye Türkçesi, Osmanlı Türkçesi, Eski Anadolu Türkçesi, Tarihi Türk Lehçeleri, Türk Dili Tarihi, Eski Türk Edebiyatı, Türkçe Öğretimi, İlk Okuma Yazma Öğretimi, Sözlü ve Yazılı Anlatım Teknikleri, İletişim, İnsan İlişkileri ve İletişim, Etkili İletişim ve Konuşma, Etkili ve Güzel Konuşma Teknikleri, Fonetik ve Diksiyon* dersleri verdi.

Hâlen Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Ana Bilim Dalında öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır.

Dursunoğlu'nun yayımlanmış 5 kitabı bulunmaktadır:

1. *Türkiye Türkçesi Yazım Bilgisi*
2. *Türkiye Türkçesi Ses Bilgisi*
3. *Aruz Öğretimi*
4. *İnsan İlişkileri ve İletişim*
5. *Osmanlı Türkçesi I*

ORCID No: 0000-0001-6539-6980

ÖN SÖZ

“*Türkiye Türkçesi Şekil Bilgisi*”, seri hâlinde yayınlamayı düşündüğümüz “*Türkiye Türkçesi Dil Bilgisi*” kitaplarının ikincisidir. Daha önce, serinin 1. kitabı olan “*Türkiye Türkçesi Ses Bilgisi*” yayımlanmıştı.

Türkiye Türkçesi dil bilgisi ile ilgili çok sayıda yayın bulunmaktadır. Bu yayınların her biri, dilimize çok önemli hizmetlerde bulunmuştur, bulunmaya da devam etmektedir. Birçoğu dil bilgisi alanında duayen isimler tarafından yazılan bu eserler ve bu isimlerin açtığı yolda çalışmalar ortaya koyan dil araştırmacılarının eserleri, makaleleri bu eserin kaynakları arasındadır. Tarafımdan okunan, görülen, bakılan ne kadar dil bilgisi çalışması varsa onların her birinden izler taşımaktadır, bu eser. Her bir ismi rahmet, selamet, minnet ve şükranla yad ediyorum.

Bu çalışmanın alanla ilgili diğer çalışmalardan ayrılan, kendine özgü bir yapısı var: Konuları, kendime özgü yaklaşımlarla sunmam. Bunda da amacım; Türkçemizin kurallarını, dil bilgimizi; alışılmışın dışında, daha kolay, daha kullanılabilir, daha sevdirebilir bir şekilde sunmak. Bu çalışmada özellikle kök konusuna özgün bir yaklaşım sunmaya çalıştım. Bu konuyu sorun olmaktan çıkarmaya yönelik bir takım yaklaşımlarda buldum. Belki bu yaklaşımlar çok eleştiri de alabilir; ama olsun, biz bu yaklaşımlarla dilimize bir hizmet sunmaya çalıştığımızı inanıyoruz.

Kitabımda eksik, yanlış, hata çokça vardır ya da bulunabilecektir. Bunları yapmamak için her ne kadar özen göstermeye çalışsam da bunlar mutlaka ve muhakkak olmuştur. Bunları ilerleyen baskılarda, sizlerden gelen dönütler doğrultusunda inşallah düzeltme gayreti içinde olacağım. Eksiksiz, hatasız, yanlışsız kitap da olmaz zaten; bunlardan arınmış tek kitap vardır: o da, inancıma göre, Kur’an’dır. Onun dışında her kitapta hata, eksik, yanlış olabilir. Nihayetinde, insanız; hatamız, eksikliğimiz, yanlışımız, tabi ki olacaktır. Bunların da hoş görülmesini talep ediyorum.

Kitap, 9 bölümden oluşmaktadır: 1. bölümde, “*Şekil (Biçim/Yapı) Bilgisi; Tanımı, Adlandırılması ve Amacı*”; 2. bölümde, “*Dünya Dilleri ve Türkçe*”; 3. bölümde, “*Yapıları Bakımından Sözcükler*”, 4. bölümde, “*Türkiye Türkçesinde Ses Birliktelikleri*”; 5. bölümde, “*Anlamli Birliktelikler (Kökler)*”; 6. bölümde, “*Sözlükler*”; 7. bölümde “*Anlamsız Birliktelikler (Ekler)*”; 8. bölümde, “*Sözcük İncelemeleri (Kök ve Ek Bulma İşlemleri)*”; 9. Bölümde “*Türkiye Türkçesi Şekil Bilgisi İçin Başucu Kaynakları*” konuları ele alınmıştır.

Yararlandığım kaynaklardan edindiğim bilgileri derslerimden edindiğim tecrübelerle birleştirip zihnimde şekillendirerek böyle bir eseri ortaya çıkarmama vesile olan, bu gücü bana veren, bu kudreti bana sunana minnet ve şükranlarımı ifade diyorum.

Kitabın, “*ağzımdaki tadım*” diye adlandırdığım dilime, güzel ve mükemmel dilim Türkçeye, nokta mesabesinde de olsa bir hizmet olması temennisiyle herke-
se faydalı olmasını diliyorum.

05.05.2024, Erzurum

Prof. Dr. Halit DURSUNOĞLU

İÇİNDEKİLER

Ön Söz.....	v
Kısaltmalar	x

1. Bölüm: Şekil (Biçim/Yapı) Bilgisi; Tanımı, Adlandırılması ve Amacı 1

Şekil Bilgisi	1
Tanımı	2
Adlandırılması	2
Amaçları	2

2. Bölüm: Yapıları Bakımından Dünya Dilleri ve Türkçe 5

Dünya Dilleri	6
Dillerin Adlandırılması	6
Dillerin Sınıflandırılması	6
Kökenleri bakımından diller	6
Yapıları bakımından diller	7
Türkçe	9

3. Bölüm: Yapıları Bakımından Sözcükler 11

Yapıları Bakımından Sözcükler	11
Basit Kelimeler (Basit Yapılı Kelimeler)	12
Türemiş Kelimeler (Türemiş Yapılı Kelimeler).....	12
Birleşik Kelimeler (Birleşik Yapılı Kelimeler).....	13

4. Bölüm: Türkiye Türkçesinde Ses Birliktelikleri 15

Türkiye Türkçesinde Ses Birliktelikleri	16
Anlamli Birliktelikler (Kökler)	16
Anlamsız Birliktelikler (Ekler)	21

5. Bölüm: Anlamlı Birliktelikler (Kökler)	23
Anlamlı Birliktelikler (Kökler)	24
Yapıları Bakımından Kökler	24
Tek heceli kökler	24
İki ya da daha fazla heceli kökler	26
Kökenleri Bakımından Kökler	32
Türkçe kökenliler	32
Yabancı kökenliler.....	52
Türleri Bakımından Kökler.....	58
İsim köklü kökler	59
Fiil köklü kökler	59
6. Bölüm: Sözlükler.....	61
Sözlükler	62
Etimoloji (Köken Bilgisi) Sözlükleri	63
Çağdaş Türkçe Sözlükler	64
İlk Türkçe Sözlükler	65
Türkiye Türkçesinin Tarihi Sözlükleri.....	66
Ansiklopedik Sözlükler	67
Türkiye Türkçesinden Diğer Türk Lehçelerine, Diğer Türk Lehçelerinden Türkiye Türkçesine Olan Sözlükler.....	67
Türkçeden Başka Dillere, Başka Dillerden Türkçeye Olan Sözlükler.....	68
Türkçedeki Yabancı Kökenli Sözcüklerle İlgili Sözlükler	69
Yabancı Sözlükler	69
Türk Dil Kurumunun İnternet Sitesindeki Sözlükler.....	70
İnternetteki Sözlük Sitelerindeki Sözlükler	71
7. Bölüm: Anlamsız Birliktelikler (Ekler)	73
Anlamsız Birliktelikler (Ekler).....	74
Yapıları Bakımından Ekler	76
Tek sesli ekler.....	76
İki ve daha fazla sesli ekler.....	77
Kökenleri Bakımından Ekler	78
Türkçe kökenli ekler	78
Yabancı kökenli ekler.....	79
Türleri Bakımından Ekler	80
Yapım ekleri.....	80
Çekim ekleri	100

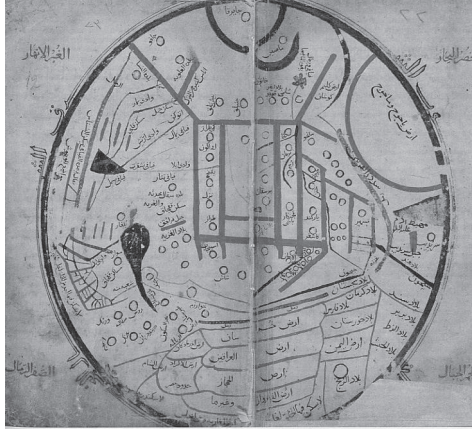
8. Bölüm: Sözcük İncelemeleri (Kök ve Ek Bulma İşlemleri).....	145
Sözcük İncelemeleri	146
Kökler ve Eklerin Dil Bilgisel İşlemlerde Kullanımı.....	146
Kök Bulma.....	148
Ek Bulma	152
Bir metinde kök ve ek bulma uygulama çalışması (örnek)	155
9. Bölüm: Türkiye Türkçesi Şekil Bilgisi İçin Başucu Kaynakları ...	161

KISALTMALAR

ae	aitlik eki	içe	isim çekim eki
Ar.	Arapça	ie	iyelik eki
bgze	bilinen geçmiş zaman eki	ife	isim-fiil eki
bgzeo	bilinen geçmiş zaman ekinin olumsuzu	ifye	isimden fiil yapım eki
çe	çekim eki, çokluk eki	ig	isim gövdesi
çev.	çeviren	iiye	isimden isim yapım eki
dke	dilek kipi eki	ik	isim kökü
ed.	editör	ike	istek kipi eki
ee	eşitlik eki	iye	isim yapım eki
efe	ekfiil eki	iyfg	isimden yapılan fiil gövdesi
eke	emir kipi eki	iyig	isimden yapılan isim gövdesi
keo	emir kipi ekinin olumsuzu	k	kök
Far.	Farsça	ke	kip eki
fçe	fiil çekim eki	osuze	olumsuzluk eki
ffye	fiilden fiil yapım eki	ögze	öğrenilen geçmiş zaman eki
fiye	fiilden isim yapım eki	ögzeo	öğrenilen geçmiş zaman ekinin olumsuzu
fg	fiil gövdesi	se	soru eki
fk	fiil kökü	sfe	sıfat-fiil eki
fmsi	fiilimsi	sye	sıfat yapım eki
fmsie	fiilimsi eki	şe	şahıs eki
Fr.	Fransızca	ške	şart kipi eki
fyfg	fiilden yapılan fiil gövdesi	T.	Türkçe
fyig	fiilden yapılan isim gövdesi	tnane	tamlanan eki
gke	gereklilik kipi eki	tyane	tamlayan eki
gkze	gelecek zaman eki	ve	vasıta eki
gşze	geniş zaman eki	ye	yapım eki
he	hâl eki	zfe	zarf-fiil eki
haz.	hazırlayan	zn	zamir n'si
hke	haber kipi eki	zye	zarf yapım eki

1. BÖLÜM

ŞEKİL (BİÇİM/YAPI) BİLGİSİ; TANIMI, ADLANDIRILMASI VE AMACI

Bölümde Yer Alan Konular

1. Şekil (Biçim/Yapı) Bilgisi; Tanımı, Adlandırılması ve Amacı
 - 1.1. Tanımı
 - 1.2. Adlandırılması
 - 1.3. Amaçları

1. Şekil Bilgisi

Dil bilgisinin dört temel alanı bulunmaktadır: *Ses Bilgisi*, *Şekil Bilgisi*, *Cümle Bilgisi*, *Metin Bilgisi*. “Şekil Bilgisi”, bu temel alanlar içinde ikinci sırada, “Ses Bilgisi”nden sonra, gelmektedir.

Şekil Bilgisi, Türkiye’de yazılan Türkçe dil bilgisi kitaplarında çoğunlukla “yapıları bakımından kelimeler” ile “türleri bakımından kelimeler”i kapsarken; bazı çalışmalarda ise, yalnızca “yapıları bakımından kelimeler”i kapsamaktadır.

Kelimeler, “yapı bakımından” incelenirken; oluşumları, kökenleri, kökleri, ekleri, köklerle eklerin birleşme biçimleri bakımından incelenir. Bu incelemede **kökler**, türleri ve kökenleri bakımından; **ekler** de köklerle birleşim biçimleri ve türleri bakımından incelenir.

1.1. Tanımı

Bir dilin kelime yapılarını, biçimlerini inceleyen dil bilgisi bölümü veya alanına “Şekil Bilgisi” adı verilir.

1.2. Adlandırılması

Temelde kelime yapılarını, biçimlerini konu edinen “Şekil Bilgisi”; dil bilgisi konusunda çalışanların tercihlerine göre “Biçim Bilgisi”, “Yapı Bilgisi” adlarıyla da adlandırılmıştır. Bunun yanı sıra Şekil Bilgisi için iki adlandırma daha kullanılmıştır: Arapça Şekil Bilgisi anlamında kullanılan “*Sarf*” ismi, eski dönemlerde Türkçe şekil bilgisi için de kullanılmıştır. Fransızca kökenli “*morphologie*” kelimesinden hareketle “*Morfoloji*” ismi de yine Şekil Bilgisi için kullanılan adlandırmalardandır. Biz bu çalışmada, daha sıcak bulduğumuzdan, “Şekil Bilgisi” adlandırmasını kullandık.

Şekil Bilgisi, genel anlamda, “Kelime Bilgisi”nin temelini oluşturur.

Kelimeler; dil bilgisel açıdan, genel olarak “yapıları”, “türleri” ve “anlamları” bakımından olmak üzere üç başlıkta incelenir:

“Yapıları bakımından kelimeler”, **Şekil Bilgisinin**;

“Türleri bakımından kelimeler”, **Tür Bilgisinin**;

“Anlamları bakımından kelimeler”, **Anlam Bilgisinin** konusudur.

1.3. Amaçları

Şekil Bilgisinin Türkçe Dil Bilgisi konuları içinde amaçlarını “genel” ve “özel” olmak üzere ikiye ayrılabiliriz:

Genel amaçları:

- Genelde Türkçemizi özeldir Türkiye Türkçemizi yapı bakımından tanıtmak
- Türkçemizin dünya dilleri içindeki yerini göstermek
- Türkiye Türkçesinin Türk lehçeleri içindeki yerini göstermek